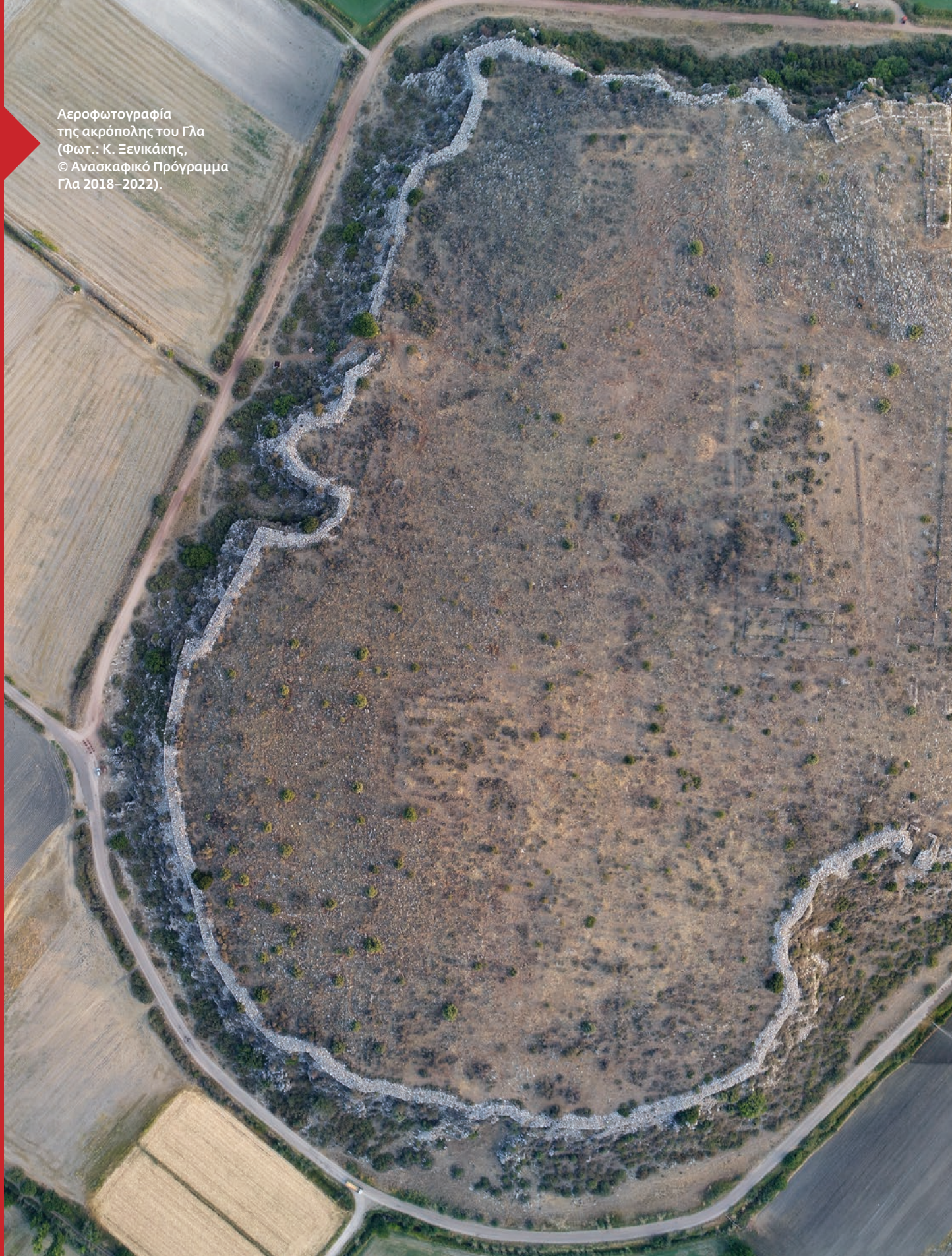

Αεροφωτογραφία
της ακρόπολης του Γλα
(Φωτ.: Κ. Ξενικάκης,
© Ανασκαφικό Πρόγραμμα
Γλα 2018–2022).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ
ΧΩΡΟΣ

ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΤΟΥ ΓΛΑ

ΔΡ ΕΛΕΝΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ
*Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Προϊστορικών και
Κλασικών Αρχαιοτήτων - ΥΠΠΟΑ
Διευθύντρια του ανασκαφικού προγράμματος
στην ακρόπολη του Γλα*

ΔΡ ΚΩΣΤΑΣ ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ
Senior Archaeology Expert Hellenikon Project

ΣΟΦΙΑ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
Αρχαιολόγος, ΥΠΠΟΑ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Γενική επισκόπηση

Η μυκηναϊκή ακρόπολη του Γλα, τόσο κοντά στην εθνική οδό Αθηνών–Λαμίας αλλά και τόσο διακριτικά αποτραβηγμένη από αυτήν, προβάλλει ως νησίδα, στο μέσον του βορειοανατολικού μυχού της Κωπαΐδας. Η σύνδεσή της με το επίτευγμα της αποξήρανσης της λίμνης και η κεντροβαρική θέση της, που παρείχε εποπτεία της πεδιάδας προς όλες τις κατευθύνσεις και πρόσβαση στις θαλάσσιες επικοινωνίες μέσω του βόρειου Ευβοϊκού κόλπου, καθιστούν σημαντικό τον ρόλο που διαδραματίζει στο πολιτικό περιβάλλον της ανακτορικής βόρειας Κωπαΐδας, ως οικονομοτεχνικό κέντρο λειτουργίας των αποστραγγιστικών έργων και ως σταθμός συγκέντρωσης των αυξημένων αγροτικών προϊόντων της περιοχής.

Στην οχυρωμένη έκταση (βλ. εικόνα σελίδων 118–119), που φτάνει τα 200 στρέμματα και καθίσταται δεκαπλάσια της Τίρυνθας και της Αθήνας και επταπλάσια των Μυκηνών, είχαν αποκαλυφθεί μέχρι και τη δεκαετία του 1990 κτηριακά κατάλοιπα που καταλάμβαναν μόλις το 30% της συνολικής επιφάνειας της ακρόπολης. Η εικόνα αυτή άρχισε να διαφοροποιείται και η κάτοψη του χώρου να εμπλουτίζεται τα τελευταία χρόνια με την αποκάλυψη νέων και εκτεταμένων οικοδομικών καταλοίπων με ιδιόρρυθμο για τη μυκηναϊκή αρχιτεκτονική σχεδιασμό. Αν και μεγάλο μέρος της ακρόπολης μένει ακόμα να διερευνηθεί, φαίνεται ότι ο Γλας είχε διαφορετική οργάνωση από τις μέχρι σήμερα γνωστές μυκηναϊκές ακροπόλεις.

Το αρχαίο όνομα της θέσης παραμένει άγνωστο. Καμία

- 01 Γενική άποψη της πεδιάδας από την ακρόπολη του Γλα (Φωτ.: Ν. Σεπετζόγλου, © Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).
- 02 Η Μεγάλη Καταβόθρα της λίμνης Κωπαΐδας, E. Dodwell, *Views in Greece, from Drawings by Edward Dodwell Esq. F.S.A & c., Rodwell and Martin, London 1819.*

μαρτυρία των αρχαίων περιηγητών και γεωγράφων δεν έχει φτάσει στις μέρες μας. Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί αρκετές θεωρίες με επικρατέστερη αυτή που ταυτίζει τον Γλα με την ομηρική πόλη της Άρνης, έδρα του μυθικού βασιλιά Ακάμαντα, η ύπαρξη της οποίας, ωστόσο, δεν επιβεβαιώνεται από τις πηγές ή τα αρχαιολογικά δεδομένα. Η ονομασία Γλας, κατά πολύ μεταγενέστερη, αποτελεί μάλλον παραφθορά της αλβανικής λέξης Κουλάς–Γουλάς που σημαίνει πύργος–κάστρο.

Τοπογραφία

Η σύνδεση της ακρόπολης του Γλα με το επίτευγμα της αποξήρανσης της λίμνης Κωπαΐδας, ενός από τα πιο εντυπωσιακά και μεγαλόπνοα τεχνικά έργα της ελληνικής προϊστορίας, κέντρισε το ενδιαφέρον των ερευνητών ήδη από τον 19ο αιώνα. Η θέση του Γλα σε μικρή απόσταση από τις μεγάλες καταβόθρες (εικ. 2), προς τις οποίες συνέκλιναν τα αποστραγγιστικά έργα, αλλά και η πιθανή ύπαρξη καταβοθρών στον ίδιο τον βράχο της ακρόπολης, καταδεικνύουν τον κομβικό ρόλο που διαδραμάτισε ο Γλας στην αποτελεσματική οργάνωση και λειτουργία του μυκηναϊκού αποστραγγιστικού συστήματος στην Κωπαΐδα.

Ωστόσο, η θέση που κατείχε η ισχυρά οχυρωμένη εγκατάσταση του Γλα στην ανακτορική πολιτική ιεραρχία της περιοχής κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους, καθώς και η σχέση της με τον Ορχομενό, παραμένουν ασαφείς. Σύμφωνα μάλιστα με πρόσφατες ερμηνείες, ο ανακτορικός χαρακτήρας της βόρειας Βοιωτίας παρουσιάζει έντονες διαφοροποιήσεις σε σύγκριση με τα άλλα μυκηναϊκά ανάκτορα, ιδιαίτερως αυτό της Θήβας. Επιπλέον, στις

γειτονικές στον Γλα παραλίμνιες θέσεις Άγιος Ιωάννης και Αγία Μαρίνα αποκαλύφθηκαν πρόσφατα οχυρωμένοι οικισμοί, οι οποίοι, τουλάχιστον στην τελευταία φάση τους, κατοικούνται και εγκαταλείπονται συγχρόνως με τον Γλα. Αυτά τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα δημιουργούν πρόσθετους προβληματισμούς ως προς τις κοινωνικοπολιτικές ιεραρχικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν στο βορειοανατολικό κωπαιδικό πεδίο.

Κατά τον αείμνηστο ανασκαφέα του Γλα, ακαδημαϊκό Σπ. Ιακωβίδη, το αδιαμφισβήτητο ανακτορικό κέντρο της περιοχής ήταν ο Ορχομενός (εικ. 3). Ηπειρωτική και κατεξοχήν παραλίμνια δύναμη, ιδρυμένος στα νοτιοανατολικά κράσπεδα του Ακοντίου όρους και στις δυτικές παρυφές της λίμνης Κωπαΐδας, υπήρξε στραμμένος περισσότερο προς την κεντρική Ελλάδα και βασιζόταν όχι τόσο στις υπερπόντιες σχέσεις, όπως η Θήβα, αλλά στην τιθάσευση του μοναδικού φυσικού πόρου που είχε δίπλα του, με στόχο την αυτάρκεια σε σιτηρά και τον προσπορισμό επιπλέον προσόδων. Η γεωγραφική θέση του στη βορειοδυτική γωνία του κωπαιδικού πεδίου του παρείχε τη δυνατότητα να ελέγχει τον άνω ρου του Κηφισού και του Μέλανα ποταμού ενώ παράλληλα διασφάλιζε την αποτροπή υπερχειλίσεων και καταστροφών. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι στη συλλογική μνήμη των αρχαίων ο Ορχομενός διέθετε παροιμιώδη πλούτο (*Ιλιάδα* I 381) που είχε συνδεθεί με την καλλιέργεια και την εκμετάλλευση της αποστραγγισμένης λίμνης (Στράβωνας 9.2.40).

Αν και στις πινακίδες του θηβαϊκού αρχείου η απουσία αναφοράς στον Ορχομενό προβληματίζει, ενδέχεται να είναι δηλωτική του ότι αυτός βρίσκεται εκτός της επιρροής του θηβαϊκού κράτους, η οποία εκτεινόταν στη νότια, δυτική και ανατολική Βοιωτία. Ο Ορχομενός φαίνεται πως

- 03 Χάρτης Βοιωτίας (σχεδίαση Β. Σαββατιανού, © Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).
- 04 Θολωτός τάφος του Μινύου στον Ορχομενό (© Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο).
- 05 Αεροφωτογραφία της ακρόπολης του Αγ. Ιωάννη (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).
- 06 Αγγεία (υδρία και ασκός) από το Κτηριακό Συγκρότημα Ν (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).

05

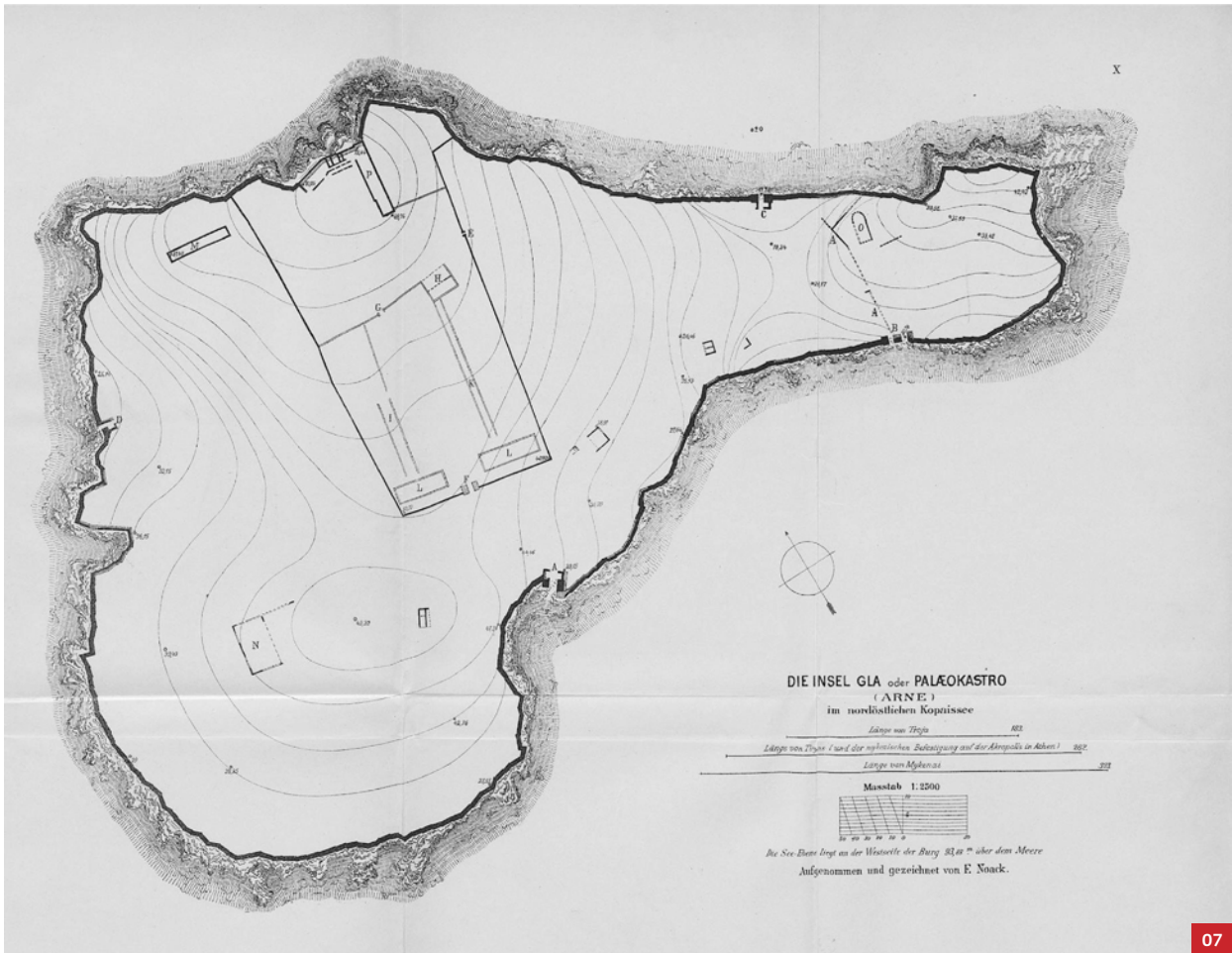
06

ήλεγχε τη βόρεια λεκάνη της Κωπαΐδας, δεν αποκλείεται μάλιστα να κυριαρχούσε και στην πεδιάδα του Βοιωτικού Κηφισού, όπως υποδεικνύουν οι πρόσφατες έρευνες στη θέση Προσήλιο κοντά στη Χαιρώνεια, άποψη που ενισχύεται από τις περιγραφές του ομηρικού κατάλογου των πλοίων (*Ιλιάδα* Β 511) όπου ο Ορχομενός διαχωρίζεται από την υπόλοιπη Βοιωτία.

Παράλληλα, οι πρόσφατα συντηρημένες τοιχογραφίες τεκμηριώνουν και προβάλλουν δυναμικά την ιδεολογία της τοπικής ελίτ (αριστοκρατικά κυνήγια), με ένα «εκκωφαντικά σημαντικό» εύρημα, το πολύκωπο πλοίο που, ενώ παραπέμπει σε θάλασσα, υπονοεί ταυτόχρονα την εξωστρέφεια και την ισχύ του μεσογειακού, ωστόσο γονιδιακά παραλίμνιου, Ορχομενού.

Η μακραίωνη όμως κατοίκηση της περιοχής του Ορχομενού, με τις συνεχείς αναμοχλεύσεις των αρχαιολογικών στρωμάτων, σε συνδυασμό με την αποσπασματικότητα των δημοσιεύσεων, στέρξαν τη δυνατότητα του συστηματικού και απρόσκοπτου εντοπισμού των χαρακτηριστικών εκείνων που προσιδιάζουν σε ηγεμονικό κέντρο, όπως ένα στιβαρό ανακτορικό συγκρότημα με πολυδύναμα τμήματα και παραρτήματα σε πλήρη κάτοψη, καθώς και πολλαπλά αρχεία. Έτσι, βαρύνουσα σημασία για την αναγνώριση του ηγεμονικού του ρόλου αποκτά κατά κύριο λόγο η ανέγερση, κατά τον 13ο αιώνα π.Χ., του θολωτού τάφου του Μινύου (εικ. 4). Η μνημειακότητα της κατασκευής, η ισοδομική τεχνική, η ανάγλυφη διακόσμηση και ιδίως η χωροθέτησή του στην περιοχή της πατρογονικής νεκρόπολης εκλαμβάνονται ως μέσο ελέγχου και προβολής της εξουσίας της τοπικής ελίτ, κοινωνική και πολιτική απεικόνιση της κρατικής δυναμικής αλλά και οικειοποίηση της συλλογικής

07

08

μνήμης της κοινότητας. Σε αυτό το πλαίσιο ο Γλας, παρά τον σπάνιο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό του, το μέγεθος και την έκταση των εγκαταστάσεών του, φαίνεται να κατείχε στο κωπαιδικό πεδίο τη δεύτερη αξιολογότερη θέση μετά τον Ορχομενό, λειτουργώντας ως δορυφόρος και εντολοδόχος του.

Κατ' αντιστοιχία με το φιλόδοξο οικοδομικό πρόγραμμα ανέγερσης μνημειακών θολωτών τάφων (μεταξύ των οποίων και του Ατρέα) και της επισκευής και επέκτασης της κυκλώπειας οχύρωσης που εγκαινιάστηκε στις Μυκήνες τον 13ο αιώνα, στη βόρεια Κωπαΐδα πραγματοποιήθηκαν την ίδια περίοδο ευρύτατης κλίμακας έργα που περιλαμβάνουν, εκτός από τον θολωτό τάφο του Μινύου, το τεχνικό έργο αποστράγγισης της λίμνης και την ίδρυση του Γλα καθώς και σειρά εγκαταστάσεων στις παρυφές της λίμνης και ιδιαίτέρως στον βορειοανατολικό μυχό της, με σημαντικότερες τον Άγιο Ιωάννη (εικ. 5) και την Αγία Μαρίνα. Οι θέσεις αυτές ερευνήθηκαν ανασκαφικά στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «The Mycenaean Northeastern Korais Research Programme 2016–2018 (ΜΥΝΕΚΟ)» υπό τη διεύθυνση της δρος Ε. Κουντούρη και του καθηγητή του Πανεπιστημίου του Maryland, Michael Lane, και με τη συνεργασία της Εφορείας Αρχαιοτήτων Βοιωτίας.

Και οι δύο θέσεις αποτελούν χαμηλά βραχώδη εξάρματα που εν είδει γλωσσοειδών χερσονήσων εισχωρούν στην Κωπαΐδα διακόπτοντας την ομαλή ισόπεδη επιφάνειά της. Η ισχυρή οχύρωσή τους και η κομβική θέση τους πλησίον των μεγαλύτερων καταβοθρών, η απόφραξη των οποίων θα μπορούσε να προκαλέσει κρίσιμη αστοχία στο αποστραγγιστικό έργο, επέτρεπαν τον ασφαλή έλεγχο των τεχνικών έργων, ενώ εξασφάλιζαν τη δυνατότητα της άμεσης πρόσβασης στους θαλάσσιους εμπορικούς δρόμους μέσω της οροσειράς του Κεφαλαρίου και του επίνειου της Λάρυμνας. Η στρωματογραφία και τα ευρήματα από τις πρόσφατες ανασκαφές στον Άγιο Ιωάννη και την Αγία Μαρίνα, που τοποθετούν την ίδρυσή τους στη Μέση Εποχή του Χαλκού και την επανοίκησή τους στον 13ο αιώνα, καθιστούν πιθανό το σενάριο οι κάτοικοι αυτών των εγκαταστάσεων να είχαν επιτύχει τη δημιουργία καλλιεργήσιμου χώρου στις παρυφές της λίμνης, υπόθεση που, αν επιβεβαιωθεί, ενισχύει την άποψη

ορισμένων ερευνητών για το μεσοελλαδικό υπόβαθρο των αποστραγγιστικών έργων.

Οι παλαιότερες έρευνες

Τα εντυπωσιακά ερείπια της ακρόπολης του Γλα, που στέκονταν αγέρωχα στο πέρασμα του χρόνου, προκάλεσαν από νωρίς το ενδιαφέρον των περιηγητών και των πρώτων επιστημόνων που κατέφθασαν στην περιοχή κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, με αφορμή κυρίως τα τεχνικά έργα για την αποξήρανση της λίμνης.

Η πρώτη αναφορά στην ακρόπολη αποδίδεται στον Άγγλο περιηγητή Edward Dodwell (1819). Το 1881 επισκέπτεται την περιοχή ο Ερρίκος Σλήμαν, ξεκινώντας από τον Ορχομενό, όπου ερεύνησε τον θολωτό τάφο του Μινύου, ωστόσο δεν προχώρησε σε ανασκαφές στον Γλα, αναλογιζόμενος προφανώς και τις δυσκολίες ενός τέτοιου εγχειρήματος. Έτσι, ο Γερμανός αρχαιολόγος Ferdinand Noack καθίσταται ο πρώτος που εξερεύνησε συστηματικά τη θέση, αποτυπώνοντας το 1893 και το 1894 τα ορατά ερείπια και εκπονώντας το πρώτο τοπογραφικό σχέδιο (εικ. 7) του υψώματος και των εγκαταστάσεών του, που χρησίμευσε ως βάση όλων των σχετικών δημοσιεύσεων κατά τα επόμενα 60 χρόνια. Την ίδια χρονιά ο Γάλλος αρχαιολόγος André de Ridder, εκ παραλλήλου με την έρευνα στο Ασκληπιείο του Ορχομενού, ανέσκαψε τμήμα του «δίδυμου μελάθρου», καθώς και το επίμηκες δυτικό συγκρότημα του κεντρικού περιβόλου, το οποίο θεώρησε κατοικία της φρουράς, μελέτησε το τείχος και τις πύλες, ενώ χρονολόγησε το σύνολο των αρχιτεκτονικών καταλοίπων στους τελευταίους μυκηναϊκούς χρόνους. Στον ίδιο χρονικό ορίζοντα τα τεχνικά έργα τα οποία υλοποιήθηκαν από τη Γαλλική και την Αγγλική Εταιρεία, που είχαν αναλάβει την αποξήρανση της Κωπαΐδας το 1883 και το 1889 αντίστοιχα, ενδυνάμωσαν το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας για το επίτευγμα της αποξήρανσης της λίμνης, ένα από τα πιο εντυπωσιακά και μεγαλόπνοα έργα της ελληνικής προϊστορίας, το οποίο απηχείται σε μύθους και παραδόσεις που επιβίωσαν έως τους ιστορικούς χρόνους. Με αφορμή τα κατάλοιπα των αποστραγγιστικών έργων που έφερναν στο φως τα εκτεταμένα τεχνικά έργα για την κατασκευή δικτύου αποστραγγιστικών τάφρων σε όλη την έκταση του κωπαιδικού πεδίου, οι Καμπάνης, Curtius, Philippson, Noack και άλλοι επιδόθηκαν σε συστηματική καταγραφή των επιφανειακών καταλοίπων και κατέδειξαν τη σημασία τους. Ωστόσο, κατά το πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα, με εξαίρεση τις έρευνες των Α. Kenney και S. Lauffer στη διάρκεια του μεσοπολέμου, το επιστημονικό ενδιαφέρον για το ευρύτερο κωπαιδικό πεδίο υποχώρησε και η θέση Γλας έπεσε στην αφάνεια έως το 1955, όταν ο Ιωάννης Θρεψιάδης πήρε την ανασκαφική σκυτάλη για λογαριασμό της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας. Η συστηματική έρευνα του Θρεψιάδη, που διήρκεσε από το 1955 έως το 1961, προσανατολίστηκε στους χώρους στους οποίους είχε στραφεί ο de Ridder, καθώς και σε άλλα σημεία της ακρόπολης, όπως στις πύλες, τον κεντρικό περίβολο με τις εισόδους του και αρκετά από τα κτήρια στο εσωτερικό του

07 Τοπογραφικό διάγραμμα της ακρόπολης του Γλα από τον F. Noack (AM 1894, πίν. X).

08 Τρισδιάστατο μοντέλο της ακρόπολης του Γλα βασισμένο στην αναπαράσταση των N. Fields και D. Spedaliere (Mycenaean Citadels, c. 1350–1200 BC).

(εικ. 8). Ο πρόωρος θάνατος του Θρεψιάδη το 1962 επέφερε την παύση της ανασκαφής και την αποθήκευση των ευρημάτων στο Μουσείο Θηβών, την οριστική δημοσίευση των οποίων οφείλουμε στη γραφίδα του καθηγητή Σπύρου Ιακωβίδη. Το 1972, παράλληλα με άλλες έρευνες, ο Σπύρος Ιακωβίδης μελέτησε το παλαιότερο ανασκαφικό υλικό του Γλα, ενώ το 1978 η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία τού εμπιστεύτηκε την ανασκαφή, μελέτη και δημοσίευση του Γλα. Τα αποτελέσματα υπήρξαν ραγδαία και εντυπωσιακά, με τις μονογραφίες του Ιακωβίδη να σφραγίζουν την αρχαιολογική ταυτότητα της μυκηναϊκής ακρόπολης με τα ιδιότυπα μορφολογικά και λειτουργικά

09 Αεροφωτογραφία δυτικού και νοτιοδυτικού τμήματος της ακρόπολης του Γλα με σημειωμένη τη θέση των κτηριακών καταλοίπων (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).

χαρακτηριστικά. Το 1989 δημοσιεύτηκε στη σειρά των δημοσιευμάτων της Αρχαιολογικής Εταιρείας ο τόμος *Γλα Ι*, ο οποίος περιλαμβάνει την παλαιά ανασκαφή του Θρεψιάδη. Συγχρόνως, διεξήχθη ανασκαφική έρευνα, κατά τα έτη 1981–1983 και 1990–1991, η οποία επικεντρώθηκε στη διερεύνηση των κτηρίων της ανατολικής πτέρυγας του νότιου περιβόλου, στα οποία οι προηγούμενοι ανασκαφείς είχαν προβεί μόνο σε ερευνητικές τομές. Ως επιστέγασμα, το 1998 δημοσιεύτηκε η μονογραφία *Γλα ΙΙ*, όπου με τάξη, λεπτομέρεια και απόλυτη σαφήνεια, εκτέθηκαν η μέθοδος και η εξέλιξη της ανασκαφής του Ιακωβίδη, η μελέτη των ευρημάτων, η χρονολόγηση της εγκατάστασης και ο προσδιορισμός του προορισμού του Γλα, η κατασκευή και η λειτουργία του οποίου συνδέθηκαν άρρηκτα με τα μυκηναϊκά αποστραγγιστικά έργα της λίμνης.

Κατά τα έτη 2010–2011, διενεργήθηκαν γεωφυσικές διασκοπήσεις σε τμήματα της οχυρωμένης έκτασης με επιστημονικό υπεύθυνο τον αναπληρωτή καθηγητή του Dickinson College, Χριστοφίλη Μαγγίδη.

Οι πρόσφατες έρευνες

Το 2018, έπειτα από παύση μιας εικοσιπενταετίας, ξεκίνησε νέο πενταετές ανασκαφικό πρόγραμμα στη μυκηναϊκή ακρόπολη του Γλα από την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, υπό τη διεύθυνση της δρος Έλενας Κουντούρη. Το πρόγραμμα, στο οποίο συμμετέχουν ως συνεργάτες οι αρχαιολόγοι Ευτ. Ράλλη, Κ. Θεοδωρίδης, Α. Κούκου, Σ. Σπυροπούλου και ο πολιτικός μηχανικός Ν. Νινής, διενεργείται με τη στενή συνεργασία της Εφορείας Αρχαιοτήτων Βοιωτίας, η οποία συνδράμει ποικιλοτρόπως στη διεξαγωγή της έρευνας, με την υποστήριξη του Δήμου Ορχομενού και της Ενορίας Παναγίας Σκριπούς, ενώ χρηματοδοτείται από την Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας, το Ίδρυμα Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλόπουλου και το Ίδρυμα Ψύχα.

Στο πλαίσιο του νέου ανασκαφικού προγράμματος η έρευνα ξεκίνησε από τη βορειοδυτική κορυφή και το νοτιοδυτικό τμήμα της ακρόπολης, στις θεωρούμενες καίριες θέσεις όπου είχαν επισημανθεί κτηριακά κατάλοιπα από τον F. Noack, ενώ σταδιακά επεκτάθηκε προς τα νότια και τα νοτιοανατολικά (εικ. 9) έως την περιοχή της νότιας πύλης. Στο φως ήρθαν νέα, σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και κινητά ευρήματα που χρονολογούνται στην περίοδο ακμής του μυκηναϊκού πολιτισμού (περ. 1250 π.Χ.). Αποκαλύφθηκαν πέντε νέα οικοδομικά συγκροτήματα (που συμβατικά ονομάστηκαν «Κτήριο ΜΝ», «Ν κατά Noack», «Ο», «Ρ» και «Q»), μεμονωμένα ή σε συστάδες, μεγάλων διαστάσεων, που χαρακτηρίζονται από συμμετρία και αξονική διάταξη και συμπληρώνουν σημαντικά την κάτοψη της ακρόπολης. Σε μια πρώτη προσέγγιση, τα νέα κτηριακά κατάλοιπα φαίνεται πως ανήκουν σε δομές που επαναλαμβάνουν τα ιδιότυπα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά ήδη εντοπισμένα στα κτήρια του κεντρικού περιβόλου, τα οποία έχουν ερμηνευτεί από τους ανασκαφείς τους ως οικίες αξιωματούχων και οργανωμένοι αποθηκευτικοί χώροι. Επιπλέον, ανήκουν με

10

- 10 Ζωγραφική αναπαράσταση τοιχογραφίας με δελφίνια από το «μέλαθρον» (Σπ. Ιακωβίδης, *Γλας II*).
- 11 Αποτύπωση με laser του βόρειου αναλήμματος του μυκηναϊκού αναχώματος στη θέση «Άντερας» (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © A New Project of Surface, Survey, Geophysical and Excavation Research of the Mycenaean Drainage Works of Copais).
- 12 Γενική άποψη του νότιου κυκλώπειου τείχους (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).

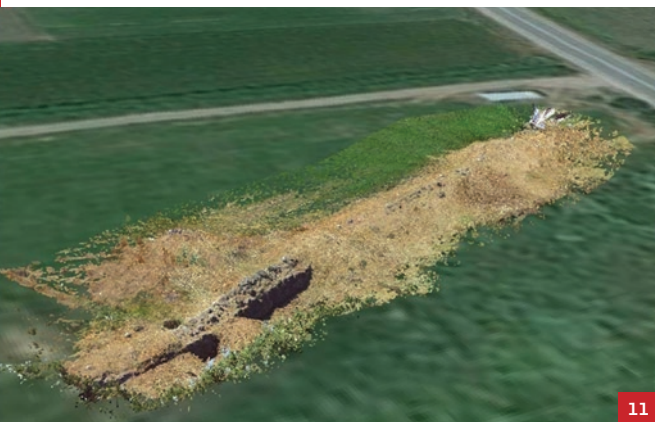
μικρές αποκλίσεις σε κοινό χρονολογικό ορίζοντα, μάλλον στα μέσα του 13ου αιώνα π.Χ. Για άγνωστους ακόμη λόγους, όλα τα νέα (και τα παλαιότερα ανεσκαμμένα) κτήρια εγκαταλείφθηκαν συγχρόνως κατά το τέλος του 13ου αιώνα π.Χ.

Στα ευρήματα από τους χώρους αυτούς περιλαμβάνονται, εκτός από αγγεία αντιπροσωπευτικά της Μυκηναϊκής περιόδου, θραύσματα τοιχογραφιών, μολύβδινα αγγεία και τμήματα από ανθρωπόμορφα μυκηναϊκά ειδώλια, καταδεικνύοντας την ύπαρξη της γνώριμης, κοινής πολιτισμικής και καλλιτεχνικής παράδοσης των χρόνων της ευρύτατης μυκηναϊκής εξάπλωσης.

Σημαντικό μέρος της διεπιστημονικής έρευνας που διεξάγεται στον Γλα αποτελούν οι εργαστηριακές αναλύσεις του δομικού υλικού των κτηρίων και των ζωοαρχαιολογικών και αρχαιοβοτανικών δεδομένων, με στόχο την ανασύσταση της καθημερινής ζωής, της χωροοργάνωσης του οικισμού και της οικονομικής οντότητάς του. Παράλληλα, με στόχο την εξαντλητική μελέτη και τεκμηρίωση της εγκατάστασης του Γλα αλλά και τη δρομολόγηση έργων προστασίας και ανάδειξής του, έχει ξεκινήσει η παραγωγή εξειδικευμένων μελετών και τρισδιάστατων σχεδιαστικών και φωτογραφικών αποτυπώσεων για την καταγραφή της παθολογίας του ίδιου του βράχου, της οχύρωσης και των λοιπών μνημείων της ακρόπολης, αλλά και την προστασία, αποκατάσταση και ανάδειξη των μνημείων του. Σε αυτό το πλαίσιο έχει ήδη ολοκληρωθεί η γεωλογική και η γεωτεχνική διερεύνηση της ακρόπολης ως προς την ευστάθεια και την αντοχή του βραχώδους υποβάθρου, την αξιολόγηση υδρογεωλογικών και σεισμολογικών στοιχείων και την εν γένει γεωμορφολογία του λόφου. Από την έρευνα αυτή διαπιστώθηκε η παρουσία σπηλαίων και διευρυμένων ρωγμών στα περιμετρικά πρηνή του λόφου, η ύπαρξη σπηλαίου στο νότιο τμήμα της ακρόπολης και καταβόθρας στο δυτικό τμήμα της, γεγονός που ενισχύει τη σύνδεση του Γλα με τα ευρύτερα αποστραγγιστικά έργα στην περιοχή. Τέλος, έχει δρομολογηθεί η εκπόνηση μελετών με στόχο την προστασία των οικοδομικών καταλοίπων και την εξασφάλιση της ευστάθειας των κατασκευών, παράλληλα με την ανάδειξη της οικοδομικής και μορφολογικής αξίας του μνημείου, το οποίο αποτελεί σπάνιο και εξαιρετικό δείγμα μυκηναϊκής οχύρωσης.

Τα μυκηναϊκά αποστραγγιστικά έργα στην Κωπαΐδα

Είναι γνωστό ότι το κωπαϊδικό πεδίο περιλάμβανε, ήδη από την αρχαιότητα, ένα πυκνό υδρογραφικό δίκτυο με σημαντικότερους τους ποταμούς Βοιωτικό Κηφισό και Μέλανα. Η φυσική αποστράγγιση αυτού του πεδίου βασιζόταν στις καταβόθρες, ιδιαίτερα αυτές που ανοίγονταν στον βορειοανατολικό μυχό της λεκάνης, τις οποίες τροφοδοτούσε η πλεονάζουσα ποσότητα νερού. Τα εκτεταμένα υδραυλικά έργα που κατασκευάστηκαν κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους εκμεταλλεύτηκαν ακριβώς αυτόν τον φυσικό μηχανισμό, προκειμένου να αποξηρανθεί το βόρειο τμήμα της λίμνης Κωπαΐδας και να αποδοθεί στην

11

12

καλλιέργεια, σκεπτικό το οποίο υιοθετήθηκε άλλωστε και στο πλαίσιο των αποστραγγιστικών έργων στην περιοχή κατά τον 19ο αιώνα.

Με στόχο την ανίχνευση και την τεκμηρίωση των καταλοίπων των μυκηναϊκών αποστραγγιστικών έργων πραγματοποιήθηκε, με χρηματοδότηση του INSTAP, επιφανειακή, γεωφυσική και ανασκαφική έρευνα μεταξύ των ετών 2011 και 2014 από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Βοιωτίας και υπό τη διεύθυνση της δρος Ε. Κουντούρη σε συνεργασία με τον Τομέα Υδατικών Πόρων και Περιβάλλοντος του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και το Ινστιτούτο Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου του Mainz. Το πρόγραμμα εστίασε στη στρωματογραφική έρευνα με την ανασκαφική διερεύνηση τομών κατά μήκος της πορείας του αποστραγγιστικού έργου, ξεκινώντας από τη θέση «Αντερας» και την ψηφιακή τεκμηρίωση των καταλοίπων.

Το εντυπωσιακότερο στοιχείο του μυκηναϊκού τεχνικού έργου αποτέλεσε η κατασκευή στιβαρής αποστραγγιστικής διώρυγας σε μήκος τουλάχιστον 25 χλμ., που λειτουργούσε ως ανάχωμα και φράγμα ανάσχεσης και συγκράτησης των νερών, στο υψηλότερο χείλος της λεκάνης (εικ. 11), αφήνοντας στην άλλη πλευρά της εδάφη στεγνά για γεωργική εκμετάλλευση. Το συνολικό πλάτος της κατασκευής, συμπεριλαμβανομένων και των δύο κυκλώπειων τοίχων που όριζαν τη βόρεια και τη νότια μακρά πλευρά της, ανέρχεται στα 30 μ. Ο πυρήνας (γέμισμα) του τεχνητού αναχώματος αποτελούνταν από την άργιλο των αποθέσεων της λίμνης, που χαρακτηρίζεται από πλαστικότητα και στεγανότητα, συγκροτώντας έτσι

συμπαγές στρώμα, συνολικού πάχους 2 μ., καθαρό από παρουσία κεραμικής μέχρι και την κοίτη θεμελίωσης των πλευρικών αναλημμάτων.

Το ανάχωμα, οι διαστάσεις του οποίου καθορίζονταν κατά τόπους από τη γεωμορφολογία της περιοχής, είχε κατεύθυνση από τον Ορχομενό προς τις βόρειες παρυφές της λίμνης και ειδικότερα προς τον λόφο της Αγίας Μαρίας. Τόσο ο εντοπισμός καταλοίπων του κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης της επαρχιακής οδού Κάστρου–Ορχομενού όσο και οι στρωματογραφικές τομές που διενεργήθηκαν σε διάφορες θέσεις επιβεβαιώνουν πλήρως αυτήν την πορεία.

Terminus ante quem της κατασκευής του αναχώματος συνιστά ο εντοπισμός νεκροταφείου Μεσοελλαδικών χρόνων, σε χαμηλότερο επίπεδο από αυτό της κοίτης θεμελίωσής του, στη θέση «Στροβίκι», ενώ η έρευνα αδιατάρακτων επιχώσεων με κεραμική προσδιορίζει με σαφήνεια την κατασκευή και τη χρήση τμημάτων του κατά την Υστεροελλαδική IIIB περίοδο. Είναι αδιαμφισβήτητο, πάντως, ότι όταν το μυκηναϊκό αποστραγγιστικό σύστημα λειτούργησε, ο βράχος του Γλα έγινε προσιτός από την αποξηραμένη εύφορη πεδιάδα γύρω του. Η επικοινωνία με την πεδιάδα και το τεχνητό κανάλι της συνδυασμένης κοίτης των ποταμών Μέλανα και Βοιωτικού Κηφισού, που διερχόταν βορειότερα της ακρόπολης κατά 1 περίπου χλμ., γινόταν με υπερυψωμένους δρόμους ενισχυμένους με λίθινα αναλήμματα. Ο τελευταίος από αυτούς, ορατός στους ιστορικούς ορθοφωτοχάρτες της περιόδου 1945, καταστράφηκε από την Εταιρεία της Κωπαΐδας το 1958.

Αν και απαιτείται περαιτέρω έρευνα και μελέτη του μεγαλεπήολου αυτού τεχνικού εγχειρήματος των προϊστορικών χρόνων, τα μέχρι σήμερα ευρήματα παρέχουν

- 13 Γενική άποψη του βόρειου κυκλώπειου τείχους, όπου διακρίνονται οδοντώσεις (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).

ωστόσο μία εικόνα της κλίμακας του έργου και του συντονισμού που θα απαιτούσαν οι πολυπληθείς ομάδες προσωπικού για την εκσκαφή, πολύ δε περισσότερο τον εκβραχισμό, τη μεταφορά και την ανύψωση μεγάλων ογκολίθων για την κατασκευή των τοίχων αντιστήριξης. Ανάλογα έργα μπορούν μόνο να σχεδιασθούν κεντρικά και να πραγματοποιηθούν από συγκεντρωτική εξουσία που με αυτόν τον τρόπο επιβάλλει τη δύναμή της και ταυτόχρονα οικειοποιείται την έγγαιο ιδιοκτησία. Επιπλέον, η διαμόρφωση και η συντήρηση καλλιεργήσιμων γαιών, η άρδευση και η διαχείριση υδάτων, η κατασκευή και η συντήρηση οδών και γεφυρών που παρέχουν πρόσβαση στους αγρούς, η χωροταξική οργάνωση, η οριοθέτηση αγροτικών εκτάσεων και η προστασία αγροτικών πόρων αποτελούν βασικές παραμέτρους συστηματικής εντατικοποίησης και δυνατοτήτων επέκτασης της αγροτικής παραγωγής για την τροφοδοσία μιας συγκεντρωτικής οικονομίας. Από πολύ νωρίς η έρευνα αντιλήφθηκε ότι για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση του έργου καίριος θα υπήρξε ο ρόλος τόσο του Ορχομενού όσο και της οχυρωμένης εγκατάστασης στον Γλα.

Η ακρόπολη

Η ακρόπολη του Γλα (εικ. 14) είναι χτισμένη επάνω

σε χαμηλό ασβεστολιθικό βραχώδες ύψωμα, στο βορειοανατολικό άκρο της λεκάνης της Κωπαΐδας, σε ύψος που κυμαίνεται από 9,50 έως 38 μέτρα. Η επιφάνεια της οχυρωμένης έκτασης, που φτάνει τα 200.000 τ.μ., είναι γενικά επίπεδη και παρουσιάζει τρία χαμηλά εξάρματα στο ανατολικό, το βόρειο και το νότιο τμήμα της, ενώ χωρίζεται σε δύο άνισα τμήματα με λοξό διατείχισμα που συνδέει το ΝΑ Δίπυλο με το βόρειο τείχος. Το μεγαλύτερο δυτικό τμήμα περιλαμβάνει τα 9/10 της οχυρωμένης έκτασης και το μικρότερο ανατολικό περικλείει ένα άνδρηο στο ανατολικό άκρο του υψώματος, το οποίο είναι προσβάσιμο μόνο διά της ανατολικής εισόδου της διπλής πύλης.

Σε διάφορα σημεία του περιβάλλοντος της ακρόπολης έχει διαπιστωθεί, στο πλαίσιο γεωλογικών μελετών, η ύπαρξη σπηλαίων, με σημαντικότερο αυτό που χαρτογραφήθηκε πλησίον του ΝΑ Διπύλου, σε βάθος 10 μ. περίπου, το οποίο αποτελείται από τρεις χώρους που επικοινωνούν μεταξύ τους με στενούς διαδρόμους.

Ο βράχος κατοικήθηκε για πρώτη φορά στη Νεολιθική περίοδο, όταν η πεδιάδα ήταν λίμνη και ο ίδιος νησίδα. Κατοικήθηκε εκ νέου κατά τον 13ο αιώνα π.Χ. όταν οχυρώθηκε με ισχυρό τείχος, ενώ, για άγνωστους ακόμη λόγους, εγκαταλείφθηκε κατά το τέλος του ίδιου αιώνα,

και οι κάτοικοι, φεύγοντας, φαίνεται πως πήραν μαζί τους σχεδόν όλη την οικοσκευή τους, ακολουθώντας τη μοίρα των άλλων μυκηναϊκών ανακτορικών μονάδων. Έκτοτε, η ακρόπολη δεν κατοικήθηκε ξανά συστηματικά. Λιγοστές είναι οι ενδείξεις περιορισμένης χρήσης του χώρου κατά τους ελληνιστικούς και τους βυζαντινούς χρόνους, οπότε και οικοδομήθηκε μικρός ναός στο βόρειο τμήμα του κεντρικού ανδρήρου της ακρόπολης. Κατά την Τουρκοκρατία χρησιμοποιήθηκε ως βοσκότοπος και καταφύγιο των κατοίκων της περιοχής.

Η οχύρωση

Το κυκλώπειο τείχος της ακρόπολης του Γλα (εικ. 12) αποτελεί το κατεξοχήν χαρακτηριστικό της γνώρισμα και τοπόσημο της περιοχής διαχρονικά. Αν και κατακρημνισμένο στο μεγαλύτερο τμήμα του, το τείχος παραμένει αιώνιος μάρτυρας της ιστορίας του οχυρού που έλκει το ενδιαφέρον των επιστημόνων αλλά και των επισκεπτών.

Το τείχος, με πάχος που κυμαίνεται από 5,40 έως 5,80 μ., είναι θεμελιωμένο στο φρύδι του βράχου, σώζεται σε όλο του το μήκος και διακόπτεται από τέσσερις πύλες, εκ των οποίων μία διπλή και τρεις μονές, προστατευμένες όλες με πυλώνες. Φαίνεται πως είναι οικοδομημένο σε μία οικοδομική φάση, ενώ δεν παρατηρούνται επισκευές και συμπληρώσεις. Είναι κατασκευασμένο με την κυκλώπεια τεχνική, αποτελείται δηλαδή από ασβεστολιθικούς ογκόλιθους στην εσωτερική και εξωτερική παρειά του, αδρά επεξεργασμένους, ενώ το ενδιάμεσο γέμισμα είναι συμπαγές και αποτελείται από ακατέργαστους λίθους μεγάλου και μεσαίου μεγέθους με καλή συναρμογή μεταξύ τους και με χρήση πηλοκονιάματος.

Η οχύρωση του Γλα παρουσιάζει, σε όλο της το μήκος, μία κατασκευαστική ιδιαιτερότητα, που απαντά, επίσης, στο τείχος της ακρόπολης της Τίρυνθας: η πρόσοψή της διακόπτεται, ανά τακτά διαστήματα, από οδοντώσεις, κατακόρυφες δηλαδή προεξοχές πλάτους έως 0,40 μ., που τονίζονται οπτικά με τη χρήση ορθογώνιων ογκόλιθων στις γωνίες δίνοντας στην οχύρωση «πριονωτή» εμφάνιση (εικ. 13). Σε μερικές περιπτώσεις οι οδοντώσεις φαίνεται να διασχίζουν το πάχος του τείχους, δημιουργώντας εσωτερικό αρμό, ενώ σε άλλες το γέμισμα της οχύρωσης είναι συνεχές και ενιαίο. Αν και δεν έχει εξακριβωθεί ο ρόλος αυτών των οδοντώσεων, εικάζεται ότι έχουν καθαρά πρακτικό λόγο ύπαρξης, ενδεχομένως για να διευκολυνθεί η οικοδόμηση του τείχους κατά μήκος της καμπύλης του βράχου, με την κατάτμηση της κατασκευής σε διαδοχικά τμήματα.

Οι πύλες της οχύρωσης (Βόρεια, Δυτική, Νότια, ΝΑ Δίπυλο) διαμορφώνονται ως ανοίγματα στο τείχος πλαισιωμένα από δύο πυργοειδείς κατασκευές, που αποτελούν τις ισχυρά ενισχυμένες απολήξεις του τείχους εκατέρωθεν των πυλών. Στις πύλες οδηγούσαν αναβάθρες με κλίση που υπαγορευόταν κατά περίπτωση από το ύψος του βράχου και στηρίζονταν σε αναλημματικούς τοίχους ή απευθείας στον φυσικό βράχο.

1	Δυτική Πύλη	6	Κεντρικός Περίβολος
2	Κτήριο Μη	7	Νότια Πύλη
3	Κτηριακό Συγκρότημα Ν κατά Noack	8	Νοτιοανατολικό Δίπυλο
4	Κτήρια Ρ και Ο	9	Βόρεια Πύλη
5	Κτήριο Q		

14 Η ακρόπολη του Γλα με σημειωμένα τα έως σήμερα ερευνηθέντα κτηριακά κατάλοιπα (Φωτ: Κ. Ξενικάκης, κατόψεις κτηρίων Μν, Ν, Ο, Ρ, Q: Β. Σαββατιανού, ψηφιακή επεξεργασία: Γ. Κουρμαδάς).

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΟΝ ΧΩΡΟ

Η μυκηναϊκή ακρόπολη του Γλα δεν διαθέτει ακόμα τις υποδομές ενός οργανωμένου αρχαιολογικού χώρου, με προκαθορισμένες διαδρομές επισκεπτών, δεδομένου ότι η ανασκαφική έρευνα βρίσκεται σε εξέλιξη. Για τη χάραξη οργανωμένης περιήγησης στον χώρο θα εκπονηθούν εξειδικευμένες μελέτες. Ωστόσο, στην παρούσα φάση, η ακρόπολη είναι επισκέψιμη και μπορεί να εισέλθει κανείς στο εσωτερικό της από τις τέσσερις πύλες του τείχους. Σημειώνεται ότι με εξαίρεση τη Βόρεια Πύλη, η πρόσβαση μέσω των υπόλοιπων πυλών είναι σχετικά δύσκολη λόγω της απότομης κλίσης του βράχου και της μεγάλης υψομετρικής διαφοράς. Η σειρά με την οποία περιγράφονται στη συνέχεια τα μνημεία είναι ενδεικτική και η παρουσίαση ξεκινάει από τη Δυτική Πύλη. Σε περίπτωση που ο επισκέπτης επιθυμεί να επισκεφθεί μόνο τον Κεντρικό Περιβόλο (παλαιά ανασκαφή) η πιο ομαλή και σύντομη πρόσβαση είναι μέσω της Νότιας και της Βόρειας Πύλης.

1.- Δυτική Πύλη

Η Δυτική Πύλη, με θέα ολόκληρο σχεδόν το κωπαϊδικό πεδίο προς τα δυτικά, είναι η πρώτη πύλη που αντικρίζει κάποιος ερχόμενος από τον Ορχομενό. Ανοίγεται στο μοναδικό, σχεδόν, βατό σημείο της δυτικής πλαγιάς του λόφου και πλαισιώνεται και αυτή από δύο πυργοειδείς κατασκευές, μεταξύ των οποίων διαμορφώνεται εξωτερική λιθόστρωτη αυλή. Η σημερινή πρόσβαση προς την πύλη έχει τη μορφή στενού, σχετικά ομαλού και κατά περιοχές κλιμακωτού μονοπατιού. Τμήματα της αναβάθρας διακρίνονται σήμερα ανάμεσα στους πεσμένους λίθους.

2.- Κτήριο Μν

Το βορειοδυτικό Κτήριο Μν, ή αλλιώς Κτήριο Μ κατά Noack (εικ. 15), χωροθετείται στα δυτικά του κεντρικού περιβόλου και λίγο χαμηλότερα απ' αυτόν. Πρόκειται για ιδιαίτερα επίμηκες ορθογώνιο κτίσμα με προσανατολισμό Α-Δ και εξωτερικές διαστάσεις 8,80x58,60 μ. Εδράζεται πάνω σε μικρό τριγωνικό πλάτωμα κοντά στη βορειοδυτική καμπή της οχύρωσης και σε απόσταση μόλις 23 μ. από το δυτικό σκέλος του κεντρικού περιβόλου. Ισχυρό μεγαλιθικό τοιχόβαθρο, που είναι θεμελιωμένο σε τεχνητή εξισωτική επίχωση, περιτρέχει και διαμορφώνει τη βάση του κτηρίου. Πάνω σε αυτό χτίζονται οι λίθινοι τοίχοι, οι οποίοι συμπληρώνονταν σε ύψος από ωμόπλινθους, πιθανώς ενισχυμένες με ξύλινα στοιχεία. Οι τοίχοι αυτοί φαίνεται να χωρίζουν εγκάρσια τη συνολική επιφάνεια του κτηρίου σε επτά επιμέρους χώρους, εκ των οποίων οι δύο ακραίοι έχουν το μικρότερο εμβαδόν (17-20 τ.μ.), μικρότερο μάλιστα από το ήμισυ που καταλαμβάνει καθένας από τους ενδιάμεσους χώρους (55-80 τ.μ.). Λόγω θέσης και διαστάσεων δεν αποκλείεται οι ακραίοι χώροι να λειτουργούσαν ως κλιμακοστάσια. Από τα ευρήματα του κτηρίου ξεχωρίζουν μεγάλα ελάσματα μολύβδου και ακέραια

- 15 Κτήριο Μ_η (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).
- 16 Πήλινη πλάκα δαπέδου από το Κτήριο Μ_η (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).
- 17 Κτήρια Ο και Ρ (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).

πήλινη πλάκα δαπέδου διαστάσεων 0,34x0,36 μ. και πάχους 0,08 μ. που βρέθηκε κατά χώραν στο εσωτερικό του κτηρίου (εικ. 16).

3.– Κτηριακό Συγκρότημα Ν κατά Νοακ

Το κτηριακό συγκρότημα Ν ή αλλιώς Κτήριο Ν κατά Νοακ (εικ. 18) χωροθετείται σε φυσικό πλάτωμα στην κορυφή ομαλού κωνικού υψώματος στο νοτιοδυτικό τμήμα της ακρόπολης και σε απόσταση 110 μ. από τη νοτιοδυτική γωνία του Κεντρικού Περιβόλου και 150 μ. από το νότιο σκέλος της οχύρωσης. Διαπιστώνεται δε ότι απέχει ίση απόσταση, η οποία δεν ξεπερνά τα 200 μ., από τις δύο εγγύτερες προς αυτό πύλες της οχύρωσης, τη Νότια και τη Δυτική. Πρόκειται για συγκρότημα έξι ανεξάρτητων, κατά τα φαινόμενα, κτηριακών όγκων (που ονομάστηκαν συμβατικά Ν_α–Ν_ς), εξωτερικών διαστάσεων 8,60x27,70 μ., έκαστος με προσανατολισμό Α–Δ και κοινές οικοδομικές γραμμές. Οι κτηριακοί όγκοι με το μήκος τους προσανατολισμένο στον άξονα Α–Δ, διατάσσονται γραμμικά κατά τον άξονα Β–Ν σε ομάδες των τριών, ενώ μεταξύ τους φαίνεται να μεσολαβούν υπαίθριοι χώροι ομόλογων διαστάσεων. Από μία πρώτη ματιά, αναφορικά με τα κτηριακά κατάλοιπα, φαίνεται πως ανήκουν σε δομές που κτίστηκαν με εκτενή χρήση μεγάλιθων και διατήρηση ευθειών για μεγάλα μήκη σε επικλινή και βραχώδη εδάφη.

Η κεραμική που ανασύρθηκε είναι ως επί το πλείστον αποσπασματική (κυρίως όστρακα αδιάγνωστα), ενώ δεν λείπουν και τα ακέραια ή σχεδόν ακέραια αγγεία (ψευδόστομοι αμφορείς, κύλικες) (εικ. 6) τα οποία, αν και λίγα σε αριθμό, ωστόσο χρονολογούν

16

την εγκατάλειψη των οικοδομημάτων στο τέλος της Υστεροελλαδικής ΙΙΒ ή στη μετάβαση προς την Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ περίοδο (τέλη του 13ου αι. π.Χ.).

Τα σημαντικότερα ωστόσο ευρήματα της μέχρι σήμερα ανασκαφικής έρευνας στο εν λόγω συγκρότημα αποτελούν τα θραύσματα των τοιχογραφιών, τα οποία, αν και σώζονται αποσπασματικά, διαπιστώθηκε ότι προέρχονται από διακοσμητική ζώνη ροδάκων, απομίμηση ξυλοδεσιάς και μικρογραφική σύνθεση με καλαμοειδή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η ποικιλία στην τυπολογική απόδοση των διακοσμητικών ζωνών ροδάκων.

4.- Κτήρια Ρ και Ο

Οι έρευνες που διεξήχθησαν το 2019 στο νότιο τμήμα της ακρόπολης έφεραν στο φως δύο νέα κτήρια, που ονομάστηκαν συμβατικά με τα γράμματα της λατινικής αλφαβήτου Ο και Ρ (εικ. 17). Τα κτηριακά κατάλοιπα φαίνεται πως ανήκουν σε δομές που κτίστηκαν με εκτενή χρήση κυβικών ογκόλιθων στις γωνίες και επαναλαμβάνουν τα ιδιότυπα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά ήδη εντοπισμένα στα παλαιότερα ανεσκαμμένα κτήρια του Κεντρικού Περιβόλου της ακρόπολης: ιδιόρρυθμες επιμήκεις πτέρυγες, συμμετρία, αξονική διάταξη και μεγάλα μεγέθη. Είναι θεμελιωμένα απευθείας στον φυσικό βράχο, ο οποίος μάλιστα έχει υποστεί κατάλληλη κατά περιοχές διαμόρφωση. Τα κτήρια είναι τετράπλευρα και μακρόστενα, διαθέτουν τετράπλευρους χώρους και εγκάρσιους διαδρόμους και μοιάζουν προς το παρόν να συναντώνται μεταξύ τους σε ορθή γωνία, ίσως εκατέρωθεν υπαίθριου χώρου. Τα όριά τους προς Β

17

18 Κτηριακό Συγκρότημα Ν
(Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, ©
Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα
2018–2022).

και Ν είναι ασαφή, καθώς η ανασκαφή τους δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Από τα ευρήματα που ήρθαν στο φως ξεχωρίζουν δέκα λίθινα εργαλεία κρούσης και τριβής, ένας ακέραιος χάλκινος διπλός πέλεκυς και ένα μολύβδινο αγγείο, που βρέθηκαν στο Κτήριο Ρ και καθιστούν πιθανή την εργαστηριακή χρήση του χώρου.

5.- Κτήριο Q

Το 2019 η ανασκαφική έρευνα επεκτάθηκε και στο πλάτωμα νοτιοανατολικά του Κεντρικού Περιβάλλου της ακρόπολης, όπου δεν είχε πραγματοποιηθεί κατά το παρελθόν καμία συστηματική ανασκαφή και τα μόνα διαθέσιμα στοιχεία αποτελούν οι πρόχειρες αποτυπώσεις του 1893 από τον F. Noack των ορατών, τότε, αρχιτεκτονικών καταλοίπων. Στην περιοχή αυτή εντοπίστηκαν, χαρτογραφήθηκαν και ερευνήθηκαν τοιχοδομές, με κυμαινόμενο πλάτος 0,60–0,80 μ., οι οποίες, παρά την αποσπασματικότητά τους, φαίνεται να συμπλέκονται και να στοιχειοθετούν την ύπαρξη ενός τουλάχιστον εκτεταμένου κτηριακού συγκροτήματος με ασαφή προς το παρόν όρια, το οποίο ονομάστηκε συμβατικά Κτήριο Q (εικ. 19). Μεταξύ των οικοδομικών καταλοίπων, μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει τετράπλευρος χώρος ορθογώνιας κάτοψης, ο οποίος είχε εντοπιστεί και μερικώς αποτυπωθεί από τον F. Noack. Διατηρεί τους τοίχους και στις τέσσερις πλευρές του, ωστόσο η επίχωση που ερευνήθηκε στο εσωτερικό του ήταν ιδιαίτερα ισχνή και με λιγοστά ευρήματα, μεταξύ των οποίων θραύσματα από αδιακόσμητη κεραμική που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΒ περίοδο (13ος αι. π.Χ.).

- 19 Κτήριο Q (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).
- 20 Νότιο τμήμα Κεντρικού Περιβόλου (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).

Λίγο νοτιότερα εντοπίστηκαν τοίχοι που φαίνεται να εγγράφονται σε ένα άλλο κτήριο με διαφορετικό προσανατολισμό από το Κτήριο Q, υποδεικνύοντας την ύπαρξη και σε αυτό το τμήμα της ακρόπολης δομών αντίστοιχων με αυτές που έχουν εντοπιστεί στο δυτικό και νοτιοδυτικό πλάτωμα. Αν και τα οικοδομικά κατάλοιπα στην ευρύτερη αυτή περιοχή παρουσιάζουν κοινά στοιχεία, τουλάχιστον ως προς την κατασκευή των τοίχων και τη θεμελίωσή τους, με τα Κτήρια O και P, ο διαφορετικός προσανατολισμός μερικών εξ αυτών καθιστά πιθανή την ύπαρξη δύο διαφορετικών κτηριακών συνόλων στο συγκεκριμένο πλάτωμα, τα οποία, ενδεχομένως, αντιστοιχούν και σε διαφορετικές οικοδομικές φάσεις. Η ανασκαφή στην περιοχή είναι σε εξέλιξη και η συνέχιση της έρευνας είναι επιβεβλημένη, προκειμένου να εξεταστεί το σύνολο των καταλοίπων και να διευκρινιστούν οι μεταξύ τους συσχετισμοί.

6.– Κεντρικός Περίβολος

Τα ανεσκαμμένα από τους A. de Ridder, I. Θρεψιάδη και Σπ. Ιακωβίδη χωροθετούνται στο κεντρικό και υπερυψωμένο άνδηρο του βράχου, το οποίο οριοθετήθηκε και προστατεύτηκε από έναν κεντρικό περίβολο που φτάνει από το βόρειο τείχος έως σχεδόν τη νότια πύλη. Ο περίβολος αυτός χωρίζεται σε δύο κύρια τμήματα, το βόρειο και το νότιο, που επικοινωνούν μεταξύ τους. Το βόρειο περικλείει ένα δώροφο κτηριακό συγκρότημα («μέλαθρον») κτισμένο σε δύο πτέρυγες που συναντώνται κατ' ορθή γωνία πάνω σε ένα χαμηλό χτιστό άνδηρο (εικ. 21). Στην ελεύθερη άκρη κάθε πτέρυγας, κοντά στην είσοδο, υπάρχει από ένα μεγαροειδές διαμερίσμα. Τα μεγαροειδή δωμάτια ήταν ευρύχωρα και τοιχογραφημένα (εικ. 10), ενώ συνδέονταν με ένα σύστημα διαδρόμων που τους επέτρεπαν να επικοινωνούν, αλλά και να απομονώνονται το ένα από το άλλο. Κάθε πτέρυγα είχε από ένα κλιμακοστάσιο, τα διαμερίσματα είχαν και δεύτερο όροφο, οι πόρτες ήταν ξύλινες και οι τοίχοι ήταν στρωμένοι με ασβεστοκονίαμα τοιχογραφημένο ή διακοσμημένο με ανάγλυφους ημικιονίσκους. Οι στέγες ήταν επικλινείς, σκεπασμένες με πήλινα κεραμίδια. Οι δύο όμοιες, ισοδιάστατες και καλοχτισμένες κατοικίες προορίζονταν, κατά τον Σπ. Ιακωβίδη, για δύο ισότιμους αξιωματούχους, πιθανόν έναν άρχοντα που ήταν επικεφαλής της φρουράς και έναν άλλο άρχοντα που ήταν υπεύθυνος για τα φράγματα και τις αποθήκες.

Στον νότιο περίβολο (εικ. 20), έκτασης 51 στρεμμάτων, απαντούν δύο παράλληλα επιμήκη συγκροτήματα χωρισμένα από μεγάλη κεντρική πλατεία, όμοια και αυτά στη διάταξη, το μέγεθος και τη διαρρύθμισή τους. Τα κτήρια, εφοδιασμένα με αναβάθρες, περιελάμβαναν μεγάλες αποθήκες αγροτικών προϊόντων, ενώ φιλοξενούσαν και άλλες λειτουργίες, όπως χώρους διαμονής, μαγειρεία κ.ά. Εδώ προφανώς συγκεντρωνόταν και φυλασσόταν

21 Το «μέλαθρον» του Κεντρικού Περιβόλου
(Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © Ανασκαφικό
Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).

22

23

22 Νότια Πύλη (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης,
© Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα
2018–2022).

23 Νοτιοανατολικό Δίπυλο
(Φωτ.: Κ. Ξενικάκης, © Ανασκαφικό
Πρόγραμμα Γλα 2018–2022).

24 Βόρεια Πύλη (Φωτ.: Κ. Ξενικάκης,
© Ανασκαφικό Πρόγραμμα Γλα
2018–2022).

24

σε χώρους με ισχυρή περίφραξη και ελάχιστες, εύκολα ελεγχόμενες, προσβάσεις η παραγωγή της εύφορης πεδιάδας. Ένας τρίτος περίβολος, τέλος, διαμορφώνεται ανατολικά των μελάθρων, χωρίς να διακρίνεται είσοδος.

7.- Νότια Πύλη

Η Νότια Πύλη (εικ. 22) βρίσκεται στο νότιο κυκλώπειο τείχος, είναι η επιβλητικότερη όλων και ενδεχομένως να αποτελούσε και την κύρια πύλη της ακρόπολης. Πλαισιώνεται, όπως και οι άλλες, από τις πυργοειδείς κατασκευές, πίσω από τις οποίες υπήρχαν αντίστοιχα δύο αντικριστά ορθογώνια δωμάτια, ενδεχομένως φυλακεία. Η πύλη κτίστηκε σε σημείο όπου το φρύδι του βράχου αλλάζει ξαφνικά κατεύθυνση, σχηματίζοντας τεθλασμένη. Αντίθετα προς τις άλλες πύλες, τα μέτωπα των πυλώνων της Νότιας Πύλης καταλήγουν να μην βρίσκονται στην ίδια περασιά — ανάλογη λύση μάς είναι γνωστή από τη διάταξη των πυλών των Μικηνών και των Αθηνών με τους προεξέχοντες πλευρικούς προμαχώνες. Η αναβάθρα της πύλης είναι κατακρημνισμένη, ωστόσο έχουν εντοπιστεί αρκετά κατάλοιπά της τα οποία παραμένουν καλυμμένα από την πυκνή βλάστηση.

8.- Νοτιοανατολικό Δίπυλο

Η πύλη αυτή χωροθετείται στη νότια πλευρά της οχύρωσης (εικ. 23), διαγωνίως και απέναντι από τη Βόρεια Πύλη. Είναι γνωστή ως Διπλή Πύλη ή Δίπυλο γιατί αποτελείται από δύο παράπλευρες

εισόδους χωρισμένες από έναν ισχυρό πυλώνα, μεμονωμένο και χτισμένο στην ίδια γραμμή με τις δύο ενισχυμένες απολήξεις του τείχους (πυλώνες) που το πλαισιώνουν δυτικά και ανατολικά. Εσωτερικά ήταν κτισμένη η αρχή ενός εγκάρσιου διατειχίσματος που διασχίζει το ύψωμα από νότο προς βορρά και χωρίζει το ανατολικό έξαρμα του βράχου από την υπόλοιπη έκταση. Η διαρρύθμιση αυτή εξηγεί την ιδιομορφία της όλης κατασκευής η οποία στην πραγματικότητα δεν είναι μία πύλη αλλά δύο γειτονικές και χωριστές που δεν επικοινωνούν μεταξύ τους και εξυπηρετούν διαφορετικά τμήματα του οχυρού. Η αναβάθρα του ΝΑ Δίπυλου διατηρούνταν μέχρι το 1957 οπότε και καταστράφηκε από την Εταιρεία Κωπαΐδας στο πλαίσιο των αποστραγγιστικών έργων που πραγματοποιήσε.

9.- Βόρεια Πύλη

Η Βόρεια Πύλη (εικ. 24) βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα της βόρειας οχύρωσης και είναι η πύλη με την ευκολότερη πρόσβαση προς την ακρόπολη, δεδομένου ότι στο σημείο αυτό ο βράχος έχει το χαμηλότερο ύψος. Από την αναβάθρα της Βόρειας Πύλης δεν βρέθηκαν ίχνη. Μόνο λίθοι λειασμένοι από το δάπεδό της καθώς και ο λειασμένος κατά τόπους βράχος. Οι πύργοι που πλαισιώνουν την πύλη έχουν τετραγωνική κάτοψη. Αμέσως μετά την είσοδο της πύλης διαμορφώνεται «εσωτερική αυλή» η οποία οριοθετείται προς τα δυτικά από δωμάτιο ορθογώνιας κάτοψης, που έχει ερμηνευτεί ως φυλάκιο, και προς τα ανατολικά από χώρο που πρέπει να ήταν στεγασμένος κατά την περίοδο χρήσης του.

25 Η Λίμνη Κωπαΐδα και οι Καταβόθρες (Christopher Wordsworth, 1882).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Βασιλικού Ντ., «Gla and the Copais in the 13th century B.C. Η Τελική Σύνθεση», *Μέντωρ* 15/62 (2002).
- De Ridder A., «Fouilles de Gla», *BCH* 18 (1894), σ. 271 κ.εξ.
- Fields N., *Mycenaean Citadels, c. 1350–1200 BC*, Bloomsbury USA, 2004.
- Θρεψιάδης Ι., «Ανασκαφαί Ἄρνης (Γκλα) Κωπαΐδος», *ΠΑΕ* 1955, σ. 121–124· 1956, σ. 90–93· 1957, σ. 48–53· 1958, σ. 38–42· 1959, σ. 21–25· 1960, σ. 23–38· 1961, σ. 28–40.
- Iakovidis S.E., «Gla», *Archaeologia Homericā* I, ΕΙ (1977), σ. 204–210.
- Iakovidis S.E., «A Bronze Pivot Shoe from the Residential Building at Gla», *Proceedings of TUAS* 3 (1978), σ. 42–52.
- Ιακωβίδης Σπ., «Έρευναι εις την ακρόπολιν του Γλα», *ΠΑΕ* 1979, σ. 37–39· «Ανασκαφή Γλα», *ΠΑΕ* 1981, σ. 92–95· 1982, σ. 105–108· 1983, σ. 99–101· 1984, σ. 42· 1990, σ. 40–44· 1991, σ. 64–66.
- Iakovidis S.E., *Late Helladic Citadels on Mainland Greece*, 1983, σ. 90–107.
- Ιακωβίδης Σπ., *Γλας Ι. Η ανασκαφή 1955–1961* (Βιβλιοθήκη της Αρχαιολογικής Εταιρείας, 107), 1989.
- Ιακωβίδης Σπ., *Γλας ΙΙ. Η ανασκαφή 1981–1991* (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 173), Αθήνα 1998.
- Iakovidis Sp., *Gla and the Kopais in the 13th Century BC* (Library of the Archaeological Society at Athens, 221), 2001.
- Knauss J., *Kopais 3. Wasserbau und Geschichte, Minysche Epoche – Bayerische Zeit (vier Jahrhunderte – ein Jahrzehnt)*. Institut für Wasserbau und Wassermengenwirtschaft der Technische Universität München, Bericht Nr. 63, München 1990.
- Κουντούρη Ε., *Αρχαία Κωπαΐδα και παραλίμνιες πόλεις*, αρχαιολογικός οδηγός, ΤΑΠΑ (υπό έκδοση).
- Κουντούρη Ε. / Αραβαντινός Β. / Φάππας Ι., «Το μυκηναϊκό αποστραγγιστικό σύστημα της Κωπαΐδας: νέα δεδομένα και πρώτες εκτιμήσεις» στο *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας*, Αθήνα 2006, σ. 557–564.
- Κουντούρη Ε., *Λήμμα για τον Ορχομένο και την Κωπαΐδα στο Αρχαιολογία ΙΙ: Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 2008, σ. 248–259.
- Κουντούρη Ε., «Γλας», *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 2018*, Αθήνα 2019, σ. 28–32.
- Κουντούρη Ε., «Γλας», *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 2019* (υπό έκδοση).
- Κουντούρη Ε., «Ανασκαφή Γλα Βοιωτίας», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 2018, σ. 195–246 (υπό έκδοση).
- Kountouri E. / Petrochilos N. / Liaros N. / Oikonomou V. / Koutsoyiannis D. / Mamassis N. / Zarkadoulas N. / Vött A. / Hadler H. / Henning P. / Willerhäuser T., «A New Project of Surface Survey, Geophysical and Excavation Research of the Mycenaean Drainage Works of the North Kopais: The First Study Season», στο I. Koyuncu / Z. Sen / S. Öztürk / M. Altınbaş / I. Öztürk (επιμ.), *Proceedings of the 3rd IWA Specialized Conference on Water & Wastewater: Technologies in Ancient Civilizations, 22–24 March 2012, Istanbul–Turkey*, Istanbul Technical University, Istanbul 2012, σ. 467–476.
- Kountouri E., «Mycenaean North Boeotia: Recent Discoveries and New Data», στο E. Karantzali (επιμ.), *The Periphery of the Mycenaean World, 3rd International Interdisciplinary Colloquium, Lamia 2020* (υπό έκδοση).
- Noack F., «Arne», *AM* 19 (1894), σ. 405 κ.εξ.